

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Drie perspectieven op arbeidsveiligheid in de bouwketen

Een verkennend onderzoek naar knelpunten, kansen en
successen

M. Lammers et al.

Colofon

© RIVM 2023

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Drie perspectieven op arbeidsveiligheid in de bouwketen. Een verkennend onderzoek naar knelpunten, kansen en successen, 2023.

M. Lammers
M. von den Benken
V. Sol

Contact:
Marre Lammers
Centrum Veiligheid
Marre.lammers@rivm.nl

Dit onderzoek werd verricht in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in het kader van Z/110010/22 Veiligheid, cultuur en gedrag

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
1.1	Achtergrond	4
1.2	Doel van het onderzoek	6
1.3	Algemene aanpak	6
1.4	Leeswijzer voor deze notitie	7
2	Resultaten focusgroep Nederlandse Arbeidsinspectie (NLA)	8
2.1	Aanpak focusgroep	8
2.2	Ervaren knelpunten	8
2.3	Kansen en successen	10
3	Resultaten focusgroepen met Arbo-professionals	13
3.1	Aanpak focusgroepen	13
3.2	Focusgroepen tijdens de netwerkmiddag	14
3.2.1	Ervaren knelpunten	14
3.2.2	Kansen	14
3.3	3.3 Online focusgroep	14
3.3.1	Kansen en knelpunten	14
3.3.2	Discussie over ideeën om de arbeidsveiligheid in de bouwketen te verbeteren	15
4	Resultaten interviews met de ketenpartijen	18
4.1	Aanpak interviews en analyse	18
4.2	4.2 Arbeidsveiligheid in de bouwketen	19
4.3	Het V&G-plan	21
4.4	De vergewisplicht	28
4.5	De gouden tip ter verbetering van arbeidsveiligheid in de bouwketen	30
5	Discussie en conclusie	31
5.1	Arbeidsveiligheid in de bouwketen	31
5.1.1	Initiatieven om arbeidsveiligheid in de bouwketen te verbeteren	31
5.1.2	Communicatie	31
5.2	V&G-plan	32
5.2.1	Administratieve verplichting	32
5.2.2	Samenlooprisico's en beperkte kennis over de bouwprocesbepalingen	33
5.3	Vergewisplicht	33
5.4	Conclusie	34
5.5	Mogelijkheden voor vervolg onderzoek	35
Bijlage 1: Interviewvragen ketenpartijen		37

1 Inleiding

In het kader van het programma 'veiligheid, cultuur en gedrag' doet het RIVM in opdracht van het Ministerie van SZW onderzoek naar de arbeidsveiligheid in Nederland. Het ministerie heeft het RIVM gevraagd om onderzoek te doen naar arbeidsveiligheid bij het samenwerken in de bouwketen. Bij ketensamenwerking is er sprake van partijen die opeenvolgend of gelijktijdig samenwerken aan één product of proces. In de bouw en infra is hier regelmatig sprake van.

De aanleiding voor het onderzoek is een wijziging in de bouwprocesbepalingen uit het Arbeidsomstandighedenbesluit (Arbobesluit). Arbeidsveiligheid wordt in Nederland wettelijk geborgd met de Arbeidsomstandighedenwet. Deze wet is een kaderwet, wat betekent dat regels over concrete risico's verder zijn uitgewerkt in het Arbobesluit. In het Arbobesluit staan ook specifieke regels voor een aantal sectoren, waaronder de bouw. Deze bouwprocesbepalingen zijn op 1 januari 2017 gewijzigd¹.

1.1 Achtergrond

Het Arbobesluit kent een aantal bouwprocesbepalingen die zich richten op de verantwoordelijkheid van de opdrachtgever². Deze verantwoordelijkheden zien op de coördinatie en samenwerking bij de risico's die ontstaan wanneer meerdere partijen achtereenvolgend of gelijktijdig aan een bouwwerk werken.

De opdrachtgever moet in de ontwerpfase een Veiligheids- en gezondheidsplan (V&G-plan) opstellen (afdeling 5, Arbobesluit) wanneer er sprake is van een meldingsplichtig bouwwerk³, of als het werk bijzondere gevaren met zich meebrengt. De opdrachtgever moet daarnaast een coördinator voor de ontwerpfase aanstellen wanneer twee of meer werkgevers en/of zelfstandigen gaan samenwerken op de bouwplaats. Als de opdrachtgever een coördinator voor de ontwerpfase moet aanstellen, dan dient deze coördinator het V&G-plan namens hem op te (laten) stellen. Het V&G-plan kan gezien worden als een risico-inventarisatie en evaluatie (RI&E) van de overkoepelende risico's op de bouwplaats die iedere werkgever en zelfstandige niet voor zichzelf kan afdekken. Deze risico's worden ook wel samenlooprisico's genoemd. Daarnaast blijft iedere werkgever via de eigen RI&E volledig verantwoordelijk voor het veilig en gezond werken van de eigen

¹ [Informatie over Staatsblad 2016, 495 | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen \(officielebekendmakingen.nl\)](#)

² De opdrachtgever is degene voor wiens rekening of op wiens initiatief een bouwwerk tot stand wordt gebracht.

³ Van een meldingsplichtig bouwwerk is sprake als de geraamde duur van de totstandbrenging van het bouwwerk meer dan 30 werkdagen beslaat en op die bouwplaats meer dan 20 werknemers tegelijkertijd werk zullen verrichten; of als met de totstandbrenging van het bouwwerk meer dan 500 mensdagen gemoeid zijn (zie [Werkinstructie bouwprocesbepalingen | Richtlijn | Nederlandse Arbeidsinspectie \(nlarbeidsinspectie.nl\)](#))

werknemers. Het V&G-plan moet regelmatig worden bijgesteld, afhankelijk van de voortgang van het bouwproces en het voortschrijdend inzicht in de gevaren daarvan (dit is de verantwoordelijkheid van de uitvoerende partij, zie hieronder). Ook moet het V&G-plan deel uitmaken van het bestek en voor aanvang van de werkzaamheden op de bouwplaats beschikbaar zijn.

Daarnaast is elke opdrachtgever verplicht zich in de ontwerpfase ervan te vergewissen dat de betrokken werkgevers en zelfstandigen in staat zijn de verplichtingen voor de arbeidsomstandigheden die gelden in de uitvoeringsfase na te komen (artikel 2.26, Arbobesluit, dit wordt de *vergewisplicht* genoemd – zie de nota van toelichting eventueel voor meer uitleg over de vergewisplicht). Het gaat hierbij om de gevaren en risico's die vooraf voorzienbaar en beïnvloedbaar zijn. Bijvoorbeeld om het bieden van randvoorwaarden die veilig werken mogelijk maken, zoals een goede planning, coördinatie en voldoende tijd en geld.

In de uitvoerende fase is de uitvoerende partij (de partij die met de opdrachtgever afsprekt om in het bouwproces de uitvoerende functie te vervullen, dit is meestal de hoofdaannemer) hoofdverantwoordelijk voor de samenwerking tussen de verschillende partijen die aan het bouwwerk werken en voor de coördinatie van veilig en gezond werken op de bouwplaats. Daarnaast moet de uitvoerende partij een coördinator voor de uitvoeringsfase aanstellen en ervoor zorgen dat deze coördinator zijn taken kan uitvoeren. De uitvoerende partij is verder verantwoordelijk voor het actueel houden van het V&G-plan en voor het (laten) uitvoeren van de maatregelen uit het V&G-plan. Tot slot moet hij veranderde of bijzondere omstandigheden terugkoppelen aan de opdrachtgever.⁴

TNO heeft in 2019 en 2021⁵ onderzoek gedaan naar verantwoord opdrachtgeverschap. Zij hebben dit gedaan onder een representatieve steekproef van opdrachtnemers in diverse sectoren⁶. Samengevat blijkt uit deze beide onderzoeken dat opdrachtnemers in de bouw in ruim 30% van de opdrachten zelden of nooit een V&G-plan hebben ontvangen bij de aanvang van de opdracht. Ook wordt door iets minder dan de helft van de ondervraagde opdrachtnemers een V&G-plan speciaal opgesteld voor de specifieke opdracht waar zij voor aangenomen zijn. Tot slot zijn volgens een derde van de ondervraagde opdrachtnemers verantwoordelijkheden van de opdrachtnemer vastgelegd in een V&G-plan.

⁴ Zie voor veel gestelde vragen over de bouwprocesbepaling en een uitgebreide uitleg over rechten en plichten in het bouwproces <https://www.nlarbeidsinspectie.nl/sectoren/bouw-infra/bouwprocesbepalingen/veelgestelde-vragen-bouwprocesbepaling>

⁵ TNO (2019): Monitor verantwoord opdrachtgeverschap 2.0, geraadpleegd via <https://repository.tno.nl/islandora/object/uuid%3Ab6ceac0b-3fcd-42b6-a783-9eab17eab603> en TNO (2021): Verantwoord opdrachtgeverschap Nederland 2020. Derde monitoronderzoek. Geraadpleegd via [Verantwoord Opdrachtgeverschap Nederland 2020 | TNO Publications](https://www.tno.nl/publications/verantwoord-opdrachtgeverschap-nederland-2020).

⁶ In 2019 deden 335 opdrachtnemers mee die (alleen) in de sector bouw werken, waarbij ongeveer een vijfde aangaf nooit met een V&G-plan gewerkt te hebben (deze zijn uitgesloten van vervolgvragen over het V&G-plan). In 2021 hebben 922 opdrachtnemers in de bouw meegedaan aan het onderzoek, hiervan is aan 795 gevraagd hoe vaak zij in het verleden hebben gewerkt met opdrachtgevers die een V&G-plan hadden opgesteld, waarna de vervolgvragen over het V&G-plan door tussen de 643 en 696 respondenten zijn beantwoord.

Deze onderzoeken van TNO laten zien dat opdrachtgevers nog onvoldoende op de hoogte lijken te zijn van wat de wet inhoudt of dat zij zich vanwege andere redenen niet kunnen of willen houden aan de (vernieuwde) regelgeving. Dit blijkt ook uit gesprekken met de Nederlandse Arbeidsinspectie (NLA) en het Ministerie van SZW ter voorbereiding van dit onderzoek.

1.2 Doel van het onderzoek

Eerder onderzoek naar veiligheid in de bouwketen heeft zich vooral gericht op de naleving van de wet door de ketenpartijen (voornamelijk of er een V&G-plan aanwezig was en of deze kwalitatief voldoende was). Nog onvoldoende duidelijk is hoe betrokken partijen naar arbeidsveiligheid in de bouwketen kijken en hoe zij de rol van het V&G-plan daarin zien. Om een veilige bouwketen te bereiken, is het van belang te onderzoeken hoe de betrokken partijen naar veiligheid in de keten kijken en hoe het V&G-plan daar volgens hen (al dan niet) in past. Dit verkennende onderzoek richt zich daarom op het in kaart brengen van problemen bij het veilig werken in de bouwketen, en op de kansen en successen die er in de huidige praktijk zijn. Dit is gedaan aan de hand van drie verschillende perspectieven, namelijk die van Arbo-professionals (veiligheidskundigen), die van de Nederlandse NLA en die van partijen die werkzaam zijn in de bouwketen.

Dit onderzoek richt zich daarbij onder andere op hoe deze verschillende partijen de arbeidsveiligheid in de bouwketen en hun eigen rol daarin zien, wat zij nodig vinden en hebben om veilig te kunnen werken in de bouwketen, wat zij van het V&G-plan vinden (in relatie tot arbeidsveiligheid) en of zij bekend zijn met vergewisplicht.

1.3 Algemene aanpak

Dit onderzoek is verkennend van aard. Om de drie perspectieven op arbeidsveiligheid in de bouwketen in beeld te brengen zijn er twee kwalitatieve onderzoeksmethoden gebruikt: focusgroepen en interviews.

Focusgroepen zijn gestructureerde discussies met een kleine groep deelnemers. Deze discussie wordt begeleid door een gespreksleider. Met een focusgroep zijn in relatief korte tijd standpunten van verschillende groepen te verzamelen. Een belangrijk aspect van focusgroepen is dat deelnemers direct op elkaar kunnen reageren, waardoor ketens van associaties, persoonlijke ervaringen, en normen en waarden ontstaan.⁷ Hierdoor ontstaat een beeld van de collectieve opvattingen. In totaal zijn er vier focusgroepen gehouden. Drie van deze focusgroepen zijn gehouden met veiligheidskundigen. De derde focusgroep is gebruikt om verdieping aan te brengen in de resultaten uit de eerste twee focusgroepen, en bestond uit een aantal deelnemers van de eerste twee focusgroepen. Tot slot is één focusgroep georganiseerd met de Nederlandse Arbeidsinspectie (NLA).

⁷ Morgan, D. L. (1997). *The focus group guidebook*. Sage Publications.

Daarnaast zijn interviews gehouden met negen personen die werkzaam zijn bij hetzelfde bouwwerk. We hebben voor interviews gekozen omdat we de respondenten van de ketenpartijen afzonderlijk van elkaar wilden spreken (zodat ze elkaar niet kunnen beïnvloeden en vrijuit kunnen spreken). Daarnaast wilden wij ze uitgebreider spreken dan mogelijk is in focusgroepen en hadden we specifieke vragen voor de afzonderlijke partijen. Deze interviews hebben we afgenomen op een project voor groot onderhoud aan een al bestaand bouwwerk. We hebben de opdrachtgever van het project benaderd, die vervolgens de hoofdaannemer benaderd heeft, welke op zijn beurt weer een aantal onderaannemers benaderd heeft. In totaal zijn negen interviews afgenomen:

- Twee interviews met personen werkzaam voor de opdrachtgever:
 - o De coördinator ontwerpfase/technisch manager
 - o Projectadviseur integrale veiligheid (deze persoon is ingehuurd door de opdrachtgever en werkt bij een extern bureau. Bij dit project werkt deze persoon dus voor de opdrachtgever)
- Twee interviews met personen werkzaam voor de hoofdaannemer
 - o Projectmanager
 - o Realisatiemanager/V&G-coördinator
- Vijf interviews met personen werkzaam voor drie onderaannemers (twee hoofduitvoerders en drie projectleiders).

Bij de beschrijving van de resultaten zijn we zo dicht mogelijk bij het taal- en woordgebruik van de deelnemers en respondenten gebleven. Hierdoor kan het voorkomen dat bepaalde stukken tekst de indruk wekken over een specifiek onderwerp te gaan, zonder dat dat letterlijk zo genoemd wordt. Bijvoorbeeld over het V&G-plan of de vergewisplicht. Wij willen de deelnemers en respondenten geen woorden in de mond leggen, dus als zij zelf die termen niet gebruiken, hebben we ze ook niet opgenomen in de tekst. Juist omdat dit onderzoek gaat over de perspectieven van de deelnemers vinden wij dit van groot belang.

1.4 Leeswijzer voor deze notitie

In het vervolg van deze notitie zijn de uitkomsten van de interviews en de focusgroepen toegelicht. De notitie sluit af met een algemene conclusie en aanbevelingen, zowel voor mogelijkheden voor vervolgonderzoek als voor het bevorderen van arbeidsveiligheid in de bouwketen.

2 Resultaten focusgroep Nederlandse Arbeidsinspectie (NLA)

2.1 Aanpak focusgroep

De focusgroep met de Nederlandse Arbeidsinspectie (NLA) vond plaats in oktober 2022 op het RIVM. Vanuit de NLA namen zes personen deel. Deze personen zijn werkzaam voor het Inspectiebreed Kenniscentrum (IKC) en het programma Bouw & Infra. De focusgroep had als doel om te verkennen welke problemen en successen er zijn bij het veilig werken in de bouwketen.

Om dit in beeld te brengen, kregen de deelnemers eerst de mogelijkheid om individueel na te denken over wat zij als knelpunt en als succes zien, aan de hand van de volgende vragen:

- Welke problemen/knelpunten kom je in de praktijk tegen als het gaat om veiligheid in de keten? (wat gaat er mis, wat doet afbreuk aan veiligheid in de keten?)
- Welke successen kom je in de praktijk tegen als het gaat om veiligheid in de keten? (wat draagt bij aan veiligheid, wat werkt?)

De antwoorden werden door de deelnemers genoteerd op post-its. De post-its werden vervolgens door de gespreksleiders verzameld, op een flip-over geplakt en in thema's ingedeeld. Per thema zijn de deelnemers vervolgens met elkaar in gesprek gegaan.

Vooraf hadden de gespreksleiders ook aanvullende vragen opgesteld. Als deze onderwerpen niet vanuit de deelnemers aan bod zouden komen, werden deze vragen nog apart gesteld:

- Wat zijn jullie ervaringen met het V&G-plan? Wat doet de NLA hiermee?
- Hoe wordt het V&G-plan in de praktijk gebruikt – wat gaat er goed, wat niet?
- Wat is de bekendheid van de praktijk met de vergewisplicht? Hoe gaan opdrachtgevers hiermee om?
- Hoe zien jullie de rol/verantwoordelijkheid van de NLA ten aanzien van ketenveiligheid?
- Welke rol/verantwoordelijkheid hebben anderen?

De resultaten van de focusgroep zijn hieronder samengevat, waarbij de knelpunten eerst besproken worden, en vervolgens de kansen en successen.

2.2 Ervaren knelpunten

Kennis over bouwprocesbepalingen bij opdrachtgevers ontbreekt of is vluchtig

De NLA gaf aan veel aan voorlichting te hebben gedaan over de (aangepaste) bouwprocesbepalingen bij allerlei organisaties die opdrachtgever zijn voor bouwprojecten. Helaas is die kennis vluchtig gebleken. Als de mensen die werkzaam zijn bij die opdrachtgevers van baan veranderen, is die kennis weg. Er is een organisatieverandering nodig om de processen blijvend te verankeren.

De deelnemers gaven daarnaast aan dat er onvoldoende actieve communicatie is geweest over de wijziging in de bouwprocesbepalingen. Door de inzet van de NLA is inmiddels het V&G-plan wel bij meer opdrachtgevers bekend, maar wat er in de plannen moet staan is vaak nog onvoldoende bekend. De deelnemers gaven aan dat zelfs bij partijen waarbij ze al een aantal jaar aan tafel zitten, nog niet volledig begrepen wordt wat er nu verwacht wordt. Dit geldt ook voor het vergewissen. Opdrachtgevers weten vaak niet waarvan, op welke onderwerpen, ze zich moeten vergewissen en wanneer ze zich voldoende hebben vergewist.

Daarnaast hebben de opdrachtgever en hoofdaannemer volgens de deelnemers vaak onvoldoende zicht op de onderaannemers, waardoor het moeilijk is om te weten of zij veilig werken of niet. Bij aanbesteding in het bouwproces wordt voornamelijk naar prijzen gekeken en naar hoe snel een project af kan zijn. Het lijkt moeilijk om veiligheid in aanbestedingen mee te nemen.

De bouwprocesbepalingen zijn volgens de deelnemers wel verbeterd met de wijziging van 2017, maar zij ervaren dat er nog steeds veel onduidelijk is voor opdrachtgevers.

Ongevallen in de bouw en de beperkingen van het ongevalsonderzoek

De deelnemers gaven aan dat er nog steeds veel ongevallen plaatsvinden in de bouw en dat het aantal dodelijke ongevallen per jaar ook hoog blijft⁸ – terwijl o.a. de bouwprocesbepalingen er zijn gekomen en per 1 januari 2017 zijn aangescherpt om ongevallen terug te dringen. Ze geven aan dat er in de sector een acceptatie lijkt te zijn: 'dit gebeurt nu eenmaal in de bouw'.

Bij ongevalsonderzoek wordt geen aandacht besteed aan de bouwprocesbepalingen, het onderzoek houdt op bij het causaal verband

⁸ Slachtoffers van ernstige arbeidsongevallen in de bouw volgens rapportages van de NLA:

2013-2017: 148 slachtoffers per 100.000 banen (de bouw is in die periode de sector met relatief de meeste slachtoffers, gemiddeld is het aantal slachtoffers is 28 slachtoffers per 100.000 banen over alle sectoren heen);
 2019: 116 slachtoffers per 100.000 banen (de sector met relatief de meeste slachtoffers, het gemiddelde is 24 slachtoffers per 100.000 banen);
 2020: 131 per 100.000 (de sector met relatief één na meeste slachtoffers);
 2021: 110 per 100.000 (de sector met relatief één na meeste slachtoffers).
 Het aantal dodelijke slachtoffers in de bouwnijverheid in de afgelopen jaren:
 2016: 16 (22.9% van de dodelijke slachtoffers verdeeld naar sectoren); 2017: 20 (40%); 2018: 11 (21.6%); 2019: 14 (19.7%); 2020: 19 (27.9%); 2021: 10 (16.1%).

Zie

<https://www.nlarbeidsinspectie.nl/publicaties/rapporten/2018/11/15/monitor-ongevallen-en-klachten>,
<https://www.nlarbeidsinspectie.nl/publicaties/rapporten/2020/05/14/monitor-arbeidsongevallen-en-klachten-arbeidsomstandigheden>,
<https://www.nlarbeidsinspectie.nl/publicaties/rapporten/2021/07/28/monitor-arbeidsongevallen-2020> en
<https://www.nlarbeidsinspectie.nl/publicaties/rapporten/2022/09/05/monitor-arbeidsongevallen-2021>

en de directe oorzaken. 'De man met de schep' wordt bestraft, maar de organisatieaspecten die achter het ongeval zitten worden nauwelijks onderzocht⁹. De inspectie zou wel graag verder willen onderzoeken, maar daar hebben ze geen mandaat voor. De keten en het V&G-plan zijn geen onderdeel van regulier ongevalsonderzoek.

Coördinatoren ontwerp- en uitvoeringsfase: geen eisen vastgelegd

Er gelden in Nederland geen opleidingseisen voor de coördinatoren in de ontwerp- en uitvoeringsfase. De ervaring van de NLA is dat vaak het V&G-plan erbij gehaald moet worden om te weten wie de coördinator is. De betreffende persoon weet lang niet altijd welke taken bij de functie van coördinator horen. Ook in MBO- en HBO opleidingen, en meer specifiek in bouwkundige opleidingen, wordt geen aandacht besteed aan de bouwprocesbepalingen en aan veilig en gezond werk in bredere zin.

Boetes lijken niet te werken

Volgens de deelnemers zijn de boetes die opgelegd kunnen worden aan opdrachtgevers voor hen vrij makkelijk te betalen. Het ophogen van deze boetes gaat volgens de deelnemers niet helpen. Werkgevers kunnen daarnaast vrij makkelijk aan matigingsgronden voldoen. Inspecteurs zijn druk met het onderzoeken van de matigingsgronden, terwijl het duidelijk kan zijn dat er onveilig wordt gewerkt. De matigingsgronden kunnen ertoe leiden dat geen boete wordt opgelegd omdat de veiligheid op papier goed geregeld was - ondanks dat er wel sprake was van een onveilig situatie. Als er geen matigingsgronden worden gevonden door de inspecteur (wat dus aangeeft dat het niet goed geregeld is binnen een bedrijf) – wordt daar verder niet op geacteerd, anders dan dat de werkgever dan de boete krijgt voor de originele overtreding.

2.3

Kansen en successen

Communicatie & kennisoverdracht

Er is aan de invoering van de nieuwe herziene bouwprocesbepalingen per 1 januari 2017 volgens de deelnemers maar weinig ruchtbaarheid gegeven. Volgens hen had het ministerie hier een grotere rol in kunnen spelen, bijvoorbeeld door actieve communicatie richting externe partijen over de bouwprocesbepalingen in te zetten.

De deelnemers gaven aan dat de NLA goed weet waar de knelpunten en de veelvoorkomende risico's in bouwprojecten zitten. Zij zouden dan ook opdrachtgevers een richting kunnen meegeven als het gaat om het vergewissen. Er zijn volgens hen ook opdrachtgevers die wel graag willen vergewissen, maar niet weten hoe ze dat moeten doen. Wat dat betreft is er een vacuüm: er is geen partij die die kennis actief overbrengt. Dit past niet echt bij de rol van de NLA, de deelnemers vragen zich af wie dit zou kunnen oppakken. Ze geven hierbij wel aan dat het van belang is erop te letten dat opdrachtgevers zelf blijven nadenken over de risico's.

⁹ In ongevalsonderzoek strafrecht (dodelijke ongevallen en ongevallen met zeer zwaar letsel) wordt de gehele keten (van opdrachtgever, hoofdaannemer tot werkgever) onderzocht. In regulier ongevalsonderzoek in het bestuursrecht wordt alleen de werkgever onderzocht.

Goede voorbeelden (delen)

Een aantal grote opdrachtgevers is volgens de deelnemers in beweging gekomen, onder andere door handhavingstrajecten van de NLA. Het lijkt erop dat deze opdrachtgevers ook andere opdrachtgevers mee nemen. Partijen die bijvoorbeeld met één van deze opdrachtgevers werken, krijgen nu te horen dat ze op het gebied van veiligheid moeten voldoen aan bepaalde aspecten.

Leren van het buitenland

In andere Europese landen worden opleidingen opgezet voor 'Prevention by design', bijvoorbeeld in Engeland. Ook is in andere Europese landen het bouwproces beter ingeregeld volgens de deelnemers. De deelnemers geven aan dat we als Nederland veel kunnen leren van onze buurlanden op dit vlak.

Er zou bijvoorbeeld vastgelegd kunnen worden hoeveel onderaannemers er maximaal mogen worden ingehuurd. Dit is het geval in Spanje, daar is wettelijk vastgelegd dat de keten van onderaanneming niet groter mag zijn dan drie partijen.

Regelgeving

Volgens de deelnemers kan het V&G-plan partijen aan het denken zetten in het ontwerpproces, het zou ze ook aan het denken moeten zetten in de uitvoerende fase. Ook zou het tot een dialoog moeten leiden tussen de opdrachtgever en uitvoerende partijen (maar het staat volgens de deelnemers nu vooral netjes in de kast, wat ook aangeeft dat het V&G-plan vaak niet dynamisch is).

De NLA pleit verder voor het invoeren van ketenaansprakelijkheid. Daarnaast geven zij aan dat het koppelen van het bouwveiligheidsplan en V&G-plan, en dit weer koppelen aan vergunningsverlening (waarbij het V&G-plan dan ook aan eisen moet voldoen) ook kan bijdragen aan V&G-plannen van betere kwaliteit.

Volgens de NLA kan het verder helpen om:

- Opleidingseisen in te stellen voor de coördinatoren;
- Eisen in te stellen waar een V&G-plan aan moet voldoen (bijvoorbeeld dat deze gekeurd moet worden).

Tot slot is volgens de deelnemers de recente wijziging van de 'voetnoot' een succes¹⁰. In deze voetnoot staat dat als een inspecteur ernstig gevaar voor personen constateert, deze direct mag doorschakelen naar de coördinerende partij en dan ook mag kijken of de opdrachtgever ook boetewaardig is. Er is nog weinig ervaring mee in de praktijk omdat deze wijziging vrij nieuw is en inspecteurs hier nog training over moeten krijgen.

¹⁰ Het gaat om voetnoten 22 en 23, bij artikelen 2.32, eerste lid onder b, en artikel 2.33, eerste lid onder b.

3 Resultaten focusgroepen met Arbo-professionals

3.1 Aanpak focusgroepen

De twee focusgroepen met Arbo-professionals vonden plaats op de netwerkmiddag van het programma 'Veiligheid, cultuur en gedrag' in oktober 2022. De deelnemers konden tijdens deze middag zelf kiezen welke van de vier workshops (keer twee rondes) ze wilden volgen. Over de twee rondes verspreid hebben 27 mensen deelgenomen aan de sessie over ketenveiligheid. De deelnemers zijn werkzaam in verschillende sectoren (waaronder de bouw) en zijn veiligheidskundige en/of arbeidshygiënist.

Het doel van de focusgroepen was het verkennen van problemen en successen bij arbeidsveiligheid in de bouwketen. Na een korte introductie door de twee gespreksleiders en een inventarisatie van de beroepsgroepen van de deelnemers, kregen de deelnemers in de eerste sessie ieder twee stapeltjes post-its. Hen werd gevraagd op de ene kleur post-its problemen/knelpunten bij arbeidsveiligheid in de keten te schrijven, en op de andere kleur successen. Deze werden vervolgens opgehaald, op flip-overs geplakt en gegroepeerd. Daarna werd een discussie gestart over de thema's die naar voren kwamen. Daarbij werd ook gevraagd of er nog onderwerpen werden gemist. De tweede sessie begon ook met een introductie. Vervolgens werd aan hen de in de eerste sessie ontwikkelde flip-overs gepresenteerd. Daarbij is hen gevraagd of er nog zaken werden gemist en om aan te geven welke thema's zij herkennen en welke zij minder herkennen.

Omdat de tijd in deze sessies beperkt was, is de deelnemers ook gevraagd of zij benaderd mochten worden voor een vervolg. De deelnemers die hier bevestigend op antwoordden zijn vervolgens in januari 2023 gevraagd om deel te nemen aan een online focusgroep. Daar hebben elf deelnemers aan meegedaan. In het online vervolg zijn drie thema's aan bod gekomen. In het eerste deel stond de volgende vraag centraal: "wat is er volgens jullie nodig om de arbeidsveiligheid in de keten te verbeteren, wat is jullie gouden tip daarvoor?" Deelnemers werd gevraagd om eerst hun antwoorden op te schrijven en ze vervolgens één voor één te delen, waarbij er discussie over de aangedragen punten ontstond. In het tweede deel zijn de eerder aangedragen ideeën besproken voor het verbeteren van de arbeidsveiligheid in de bouwketen. Hiervoor zijn door de onderzoekers twee ideeën gekozen die door zowel de Arbo-professionals tijdens de netwerkmiddag als door de NLA als werden genoemd, namelijk:

- Meer bekendheid genereren voor het V&G-plan en de vergewisplicht (dus niet alleen dat het moet, maar ook wat het inhoudt).
- Opleidingseisen stellen aan coördinatoren ontwerpfase en uitvoeringfase.

De resultaten zijn hieronder weergegeven. Eerst volgen de resultaten van de sessies tijdens de netwerkmiddag. Die zijn - net als bij de resultaten van de focusgroep met de NLA in het vorige hoofdstuk -

weergegeven in ervaren knelpunten en ervaren kansen/mogelijkheden ter verbetering van de arbeidsveiligheid in de bouwketen. Vervolgens worden de resultaten van de online focusgroep weergegeven.

3.2 Focusgroepen tijdens de netwerkmiddag

3.2.1 Ervaren knelpunten

Bij het V&G-plan

- Werkelijkheid staat vaak ver af van wat er op papier staat;
- Waar een V&G-plan voor is en wat er in moet staan, is lang niet altijd bekend.

Bij de coördinatoren

- Rol van coördinator is niet duidelijk: wie moet het zijn en wat zijn diens taken dan?
- Sociale norm lijkt dat toezicht 'not done' is, maar het is wel nodig omdat wat op papier staat en de werkelijkheid ver uit elkaar liggen.

Onderaannemers

- (te)Veel onderaannemers en nevenaannemers;
- Werkenden onderaan de keten kennen de informatie uit het V&G-plan niet;
- Veel wisselingen en dynamiek, waardoor er elke dag weer andere mensen en omstandigheden zijn;
- Taalbarrière/communicatie in bredere zin.

Tijdsdruk

- Het komt voor dat het V&G-plan nog niet af is, maar er begonnen moet worden met de bouw i.v.m. tijdsdruk/budget/personeelstekort;
- Bij gebrek aan tijd wordt een 'copy-paste' V&G-plan gemaakt;
- Slechte afspraken boven in de keten sijpelen door naar beneden.

3.2.2 Kansen

- Het voeren van een (regelmatig terugkerende) dialoog tussen de partijen die samen aan een bouwwerk werken. Sommigen doen dit al en vinden dit heel goed werken. Kan helpen de 'papieren tijger' naar de werkelijkheid brengen. Bijvoorbeeld door middel van een dagelijkse start (stand-up) waarbij alle betrokkenen aangesloten zijn (zowel horizontaal als verticaal);
- Al in de ontwerpfase/aan de voorkant met elkaar in gesprek gaan;
- Alleen in zee gaan met partijen waarvan je weet dat ze goed werken en goed met veiligheid omgaan;
- In Engeland gaat het beter volgens de deelnemers: de inspectie inspecteert daar ook op de plannen, alle regels zijn specifiek (en daardoor beter) vastgelegd.

3.3 Online focusgroep

3.3.1 Kansen en knelpunten

Aangedragen tips om de arbeidsveiligheid in de bouwketen te verbeteren:

- Als opdrachtgevers aan de voorkant de juiste afspraken maken met de uitvoerende partijen, en daarbij ook (veiligheids)gedrag en cultuur meenemen.
- Het V&G-plan ook op operationeel gebied meenemen.

- V&G-plan meenemen in de structuur van de bouwvergaderingen.
- Met elkaar in gesprek over de belangrijkste risico's voorafgaand, tijdens en na de uitvoering zonder daarbij te verzanden in oneindige hoeveelheden (digitaal) papier.
- Een Whatsapp groep oprichten met alle partijen van een keten waarin successen en minder goede verhalen gedeeld kunnen worden, inclusief foto's.
- Blijven begeleiden als opdrachtgever, zeker in het begin van een bouwproces, maar ook later. Blijf leren, sturen en herhalen.
- Maak een onderscheid tussen een bedrijf RI&E en een project risico inventarisatie.
- Stel één V&G-coördinator aan in plaats van twee, die van begin tot het einde van een bouwproces coördineert. De ervaring leert dat er geen (goede) overdracht plaatsvindt, en daarnaast is er maar één V&G-plan. Dit schijnt volgens één van de deelnemers al het geval te zijn in Duitsland
- Stel kwalificatie-eisen aan V&G-coördinator (dit komt in het tweede deel van de focusgroep ook nog aan bod).
- Vertaal wet- en regelgeving naar (handelingsperspectief voor) de uitvoerende mensen.
- Verbindt onderwijs en werkveld beter met elkaar zodat het onderwijs mentaal weerbare en fitte toekomstige beroepsbeoefenaars aflevert, die willen en kunnen werken in een veilige omgeving en de ruimte voelen om misstanden te kunnen signaleren en bespreekbaar te maken.
- Stel dezelfde eisen aan een V&G-plan die ook aan de RI&E worden gesteld. Bijvoorbeeld het laten toetsen door een kerndeskundige.
- Maak als opdrachtgever een heldere omschrijving van eisen en controleer of de uitvoerende partij het begrepen heeft. Kijk ook aan voorkant of de opdrachtnemer de opdracht aan kan.

Tijdens het bespreken van de kansen om de arbeidsveiligheid te verbeteren kwamen ook nog enkele knelpunten naar voren:

- Het V&G-plan leeft niet bij veel bedrijven, het wordt gezien als een formaliteit. Vaak staan er allerlei 'open deuren' beschreven in het plan, zoals het dragen van een bril bij slijpwerkzaamheden.
- Juridisch is het goed uitgewerkt hoe we veilig moeten werken. In de keten weet men echter niet wie waar verantwoordelijk voor is.

3.3.2 *Discussie over ideeën om de arbeidsveiligheid in de bouwketen te verbeteren*

In het tweede deel van de focusgroep zijn twee eerder aangedragen ideeën besproken voor het verbeteren van de arbeidsveiligheid in de bouwketen:

- Meer bekendheid genereren voor het V&G-plan en de vergewisplicht (dus niet alleen dat het moet, maar ook wat het inhoudt).
- Opleidingseisen stellen aan coördinatoren ontwerpfasen en uitvoeringfase.

Meer bekendheid genereren voor het V&G-plan en de vergewisplicht

De deelnemers gaven aan dat er meer voorlichting zou moeten worden gegeven aan de hele keten. Dit kan beginnen bij de V&G-coördinator, als deze goede voorlichting of onderwijs krijgt over de wettelijke verplichtingen, dan kan hij ook de rest van de keten onderwijzen.

Het zou volgens de deelnemers ook kunnen helpen om het V&G-plan in begrijpelijker taal en praktijkgerichter op te stellen. Ze geven daarbij ook aan dat op zich bekend is dat er een V&G-plan moet zijn, maar dat de inhoud ervan niet goed bekend is. Bijvoorbeeld dat het onderdeel moet zijn van een proces en hoe een V&G-plan aanvullend moet zijn op de RI&E (en dat het daarbij gaat om samenlooprisico's).

Eén van de deelnemers gaf aan dat hij als veiligheidsprofessional veel trainingen heeft gegeven bij een grote opdrachtgever in de bouw. Bij die opdrachtgever heeft de NLA een tijd een traject gedaan. Nu dat traject gestopt is, ziet hij dat de kennis weer wegvloeit. Volgens hem heeft de NLA echt geholpen bij het verminderen van de onwetendheid van opdrachtgevers. Maar zodra die druk van de NLA weg is, sijpelt ook de kennis en noodzaak weer weg in het bedrijf. Hij signaleert ook dat er bij deze opdrachtgever minder bouwkundigen en technische mensen in dienst zijn, en ook nog maar nauwelijks veiligheidskundigen. Hij vraagt zich af wie dan het V&G-plan schrijft.

Ook andere deelnemers gaven aan dat voorlichting over de vergewisplicht en het V&G-plan nodig is. De kennis ontbreekt vaak, en voorlichting kan echt helpen. Zij vinden dat die voorlichtingsrol bij beleid moet liggen. Ze realiseren zich dat er allemaal documentatie is, maar deze is zo uitgebreid en complex dat ze *"dagenlang met 15 veiligheidskundigen en juristen moeten werken aan 'waar moeten we nou allemaal aan voldoen?'"*. Andere expertises (zoals communicatie) zouden kunnen helpen.

Ook hier komt weer ter sprake dat het V&G-plan wordt gezien als een administratieve verplichting in plaats van een hulpmiddel om gezond en veilig werken te bevorderen.

Opleidingseisen stellen aan coördinatoren ontwerpfase en uitvoeringfase
De deelnemers zijn verdeeld over dit mogelijk idee voor verbetering van arbeidsveiligheid in de keten.

Eén van de deelnemers gaf aan dat de coördinatoren vaak projectleiders zijn, of een andere meer senior functie hebben, en zij dus al een bepaald kennisniveau hebben. Daarbij wordt wel aangemerkt dat het prima is als een bedrijf zelf eisen wil stellen aan waar de coördinator aan moet voldoen, maar dat dat niet wettelijk geregeld hoeft te worden. Ze kunnen zich bovendien altijd door een veiligheidskundige laten adviseren. Andere deelnemers gaven daarbij aan dat ervaring van een persoon ook belangrijk is. Eén van de deelnemers gaf aan dat nog meer regels (zoals dus over opleidingseisen voor de coördinatoren) niet gaan helpen, volgens haar zijn communicatie, voorlichting en onderwijs essentieel.

Een andere deelnemer gaf aan het wel wenselijk te vinden dat er eisen worden gesteld aan de coördinator, bijvoorbeeld MVK. Omdat een MVK'er vaak praktijkgerichter is dan een HVK'er denkt hij dat het V&G-plan dan ook begrijpelijker wordt. Een andere deelnemer gaf aan dat de complexiteit en diversiteit van projecten maakt dat het heel moeilijk is om te bedenken wat die opleidingseisen dan zouden moeten zijn. Er zijn minimale eisen die je als opdrachtgever kunt stellen, maar wat iemand

moet kunnen verschilt per project. Het is wel van belang dat een coördinator voldoende tijd heeft om die functie ook te kunnen vervullen.

4 Resultaten interviews met de ketenpartijen

4.1 Aanpak interviews en analyse

De interviews met de personen (respondenten) die werkzaam zijn bij de diverse ketenpartijen zijn afgenomen op de bouwlocatie (zeven) of digitaal via MS Teams (twee)¹¹. De (online) interviews zijn gehouden tussen 6 en 24 februari 2023, aan de hand van een interviewprotocol (te vinden in bijlage 1). De gesprekken duurden tussen de 35 en 60 minuten. Tijdens deze interviews werd gesproken over arbeidsveiligheid in een bouwketen, waarbij de volgende onderwerpen aan bod kwamen: arbeidsveiligheid (wat is er nodig, wat gaat er al goed); het V&G-plan in het algemeen; het V&G-plan van het huidige project en de vergewisplicht. Tot slot is ook gevraagd naar de gouden tip van de respondent ter verbetering van arbeidsveiligheid in de bouwketen. Niet alle vragen zijn aan alle partijen gesteld tijdens de interviews, omdat sommige interviewvragen bijvoorbeeld niet relevant zijn voor de onderaannemer, maar wel voor de opdrachtgever en vice versa. In bijlage 1 staat dit ook aangegeven.

Voor de thematische analyse van de interviews is een codeboom ontwikkeld waarbij de thema's vooraf bepaald waren (top-down analyse). In de codeboom is per deelnemer het letterlijke antwoord en de context van dat antwoord opgenomen. Hiermee is een overzicht gecreëerd van alle antwoorden op een specifieke vraag, inclusief de context waarin iets is gezegd. Eén onderzoeker heeft de antwoorden en context op de vragen uit het interview protocol in de codeboom gezet. Vervolgens heeft een tweede onderzoeker dezelfde stappen uitgevoerd om te controleren of alle belangrijke informatie uit het transcript daadwerkelijk was opgenomen in de tabel. Indien nodig heeft de tweede onderzoeker de tabel aangevuld en besproken met de eerste onderzoeker.

Vervolgens zijn de respondenten opgedeeld in drie groepen: medewerkers van de onderaannemers, medewerkers van de hoofdaannemer en medewerkers van de opdrachtgever en zijn hun antwoorden per vraag puntsgewijs opgesomd. Zodoende is duidelijk welke groep welke antwoorden heeft gegeven. Hierdoor is het mogelijk om overeenkomsten en verschillen tussen de groepen te beschrijven.

In dit hoofdstuk worden de antwoorden van de ketenpartijen op drie hoofdthema's beschreven. Deze thema's zijn:

1. arbeidsveiligheid in de bouwketen;
2. het V&G-plan;

¹¹ Voorafgaand aan het interview heeft elke deelnemer schriftelijk toestemming gegeven voor het gebruiken en verwerken van de gegeven informatie. Daarbij is ook toestemming gegeven om het interview op te nemen en het daarna door een externe partij te laten uitwerken. De opnames worden vernietigd wanneer het onderzoek is afgerond.

3. de vergewisplicht.

Per thema is onderscheid gemaakt tussen ervaringen van de drie partijen (opdrachtgever, hoofdaannemer en onderaannemer).

4.2 Arbeidsveiligheid in de bouwketen

De respondenten van de onderaannemers geven aan dat arbeidsveiligheid in de bouwketen gebaat is bij een goede voorbereiding en planning, het beschikbaar zijn van voldoende tijd en middelen en het beschikken over een standaard uitrusting met persoonlijke beschermingsmiddelen (PBM's). Daarnaast noemen zij dat de opdrachtgever de juiste randvoorwaarden moet creëren om veilig te kunnen werken op de bouwlocatie, zoals verlichting en afzetting. Ook noemen zij dat het belangrijk is dat medewerkers toewijding hebben om veilig te werken. Wat betreft hun eigen rol bij arbeidsveiligheid in de keten geven ze aan dat het hun taak is om het aanspreekpunt te zijn bij onveilige situaties, om het werk veilig te starten en veiligheid uit te dragen door middel van voorbeeldgedrag. Daarnaast geven ze aan dat zij ervoor moeten zorgen dat de medewerkers de PBM's hebben en dat ze inspectierondes lopen. Ze zeggen verder dat zij verantwoordelijk zijn voor het schrijven en controleren van werkplannen, tussentijds verstrekken van informatie aan werknemers (bijvoorbeeld door middel van toolboxes), onveilige situaties terugkoppelen en werkplekinspecties doen.

De respondenten van de hoofdaannemer vinden dat voor een veilige bouwketen het van belang is dat medewerkers veiligheidsbesef hebben en toegewijd zijn aan veilig werken. Daarnaast vinden zij dat werknemers de vrijheid moeten hebben om zelf te beslissen over het stopzetten van werkzaamheden als het onveilig is. Hun eigen rol in arbeidsveiligheid zien ze in het uitdragen van een voorbeeldfunctie en het zijn van een aanspreekpunt (voor onveilige situaties op de werkvloer). Verder vinden ze dat ze veiligheid moeten faciliteren. Daarnaast geven ze aan dat zij het als hun rol en/of verantwoordelijkheid zien om de veiligheid te verbeteren. Tot slot geven ze aan mee te kijken in de (werk)plannen en het ontwerp.

De respondenten van de opdrachtgever geven aan een scala aan rollen te hebben als het gaat om arbeidsveiligheid in de bouwketen. Ze geven aan dat zij verantwoordelijk zijn voor het opleveren van een veilig ontwerp. Ook moeten ze nadenken over de veiligheidsrisico's van het bouwproject, o.a. met inachtneming van de arbeidshygiënische strategie en daar in de ontwerpfase al rekening mee te houden en eventueel verbeteringen in aanbrengen. Ook geeft één van de respondenten (de respondent van de extern ingehuurde partij) aan dat het zijn rol is om de diverse plannen te toetsen. Hij noemt daarbij als voorbeeld dat er een hijsplan is om veilig te kunnen hijsen, maar ook de werkplannen en het V&G-plan dat door de hoofdaannemer is opgesteld. Daarnaast moet hij ervoor zorgen dat mensen veilig het project kunnen bezoeken. Hij geeft ook aan dat hij een adviserende rol heeft richting de opdrachtgever wat betreft arbeidsveiligheid op de bouwplaats en dat hij dus zelf niet verantwoordelijk is voor arbeidsveiligheid op de bouwplaats.

Voorbeelden van alle partijen

De respondenten is gevraagd naar voorbeelden van veilig en onveilig werken op dit project. Als voorbeelden van hoe ze de bouwlocatie veiliger proberen te maken, noemden zij:

- Het gebruik van een mobiele applicatie om onveilige situaties te melden. Dit is een initiatief van de hoofdaannemer, maar alle partijen (inclusief de opdrachtgever) zijn aangesloten bij deze app;
- Dagelijkse en wekelijkse ontmoetingen met de hoofd- en onderaannemers waarbij de werkzaamheden van de dag en mogelijke risico's worden doorgenomen;
- Het creëren van een besloten ruimte met speciale voorzieningen omdat met Chroom-6-houdend materiaal gewerkt wordt. Hierbij is er slechts één ingang en één uitgang. De 'poortwachter' houdt bij wie erin en eruit gaat;
- Het maken van specifieke werkplannen voor specifieke fasen van het project waarbij ook veiligheidsrisico's worden opgenomen;
- Het inhuren van een specialistisch bedrijf om te assisteren met klimwerkzaamheden (omdat ze dat zelf niet goed genoeg konden en gevaren voorzagen);
- Het uitleggen van (veiligheids)regels aan chauffeurs in de keet wanneer zij voor het eerst op het bouwterrein komen;
- De nadruk leggen op orde en netheid aangezien respondenten aangeven dat slordigheid de bron is van veel ongelukken/ongelukjes;
- De bouwveiligheidszone vergroten in de nacht. Dit is mogelijk omdat er dan minder mensen aanwezig zijn in de omgeving van het bouwwerk;
- Het ophangen van 'aanwezigheidsbordjes' op steigers zodat de medewerker op de grond precies kan weten wie op hoogte op de steiger bezig is.

Als voorbeelden van onveilig werken of knelpunten bij de arbeidsveiligheid op de werkplek, gaven zij het volgende aan:

- Een aantal respondenten geeft aan dat de lijn tussen veilig en onveilig werk dun is en/of een grijs gebied is. Gevaar zit volgens hen in een klein hoekje in dit project omdat ze werken op moeilijke locaties, met grote constructies en zwaar materieel;
- Soms wordt er bewust gekozen om een taak op een andere manier te doen zodat het werk makkelijker wordt gemaakt:

"Ik denk wel ook met de jongens buiten, zolang je erover nadenkt wat je doet en bewust van het feit dat je met iets bezig bent wat een risico oplevert, ben je er ook attenter op zeg maar en ja, kan het ook wel denk ik om af en toe eens een klein beetje over het randje te gaan"

- Rondzwerfende objecten zoals een slijpschijf of trapjes die scheef staan;
- Steigers gebruiken terwijl deze nog in aanbouw waren;
- Tot slot geven ze aan dat als er meer tijdsdruk komt, het lastiger wordt om veilig te werken.

Wat doen de ketenpartijen als ze een onveilige situatie tegenkomen op de bouwplaats?

In principe is het de bedoeling dat onveilige situaties worden gemeld in de hierboven beschreven mobiele applicatie. De meningen over het gebruik van deze app zijn echter verdeeld. Respondenten van zowel de onderaannemer als de hoofdaannemer geven aan iemand liever direct aan te spreken op onveilig gedrag en het werk indien nodig stil te leggen, dan (alleen) een melding te maken in een app. Omdat men aangeeft communicatie hoog in het vaandel te hebben staan en korte lijntjes te prefereren, vinden ze het belangrijk om het gesprek aan te gaan. Na dit gesprek wordt de situatie dan in sommige gevallen alsnog in de app opgenomen. Als ze een onveilige situatie tegenkomen, waarbij de veroorzaker(s) niet in de buurt is, dan melden ze dat wel direct in de app. Daarbij gaf iemand aan dat hij, waar mogelijk, de onveilige situatie zelf aanpakt en daarna pas een melding maakt bij de persoon die verantwoordelijk is. Daarnaast wordt de terugkoppeling op meldingen gemist door een aantal respondenten.

Enkele onderaannemers vertelden dat ze voor hun eigen medewerkers soms ook gebruik maken van een eigen kaarten systeem (rood, oranje, groen) of dat ze ook met eigen incidentenformulieren werken die dan alleen bij het eigen bedrijf blijft.

Samenvattend kan gesteld worden dat de partijen betrokken bij dit bouwwerk verschillende acties ondernemen om het veilig werken op de bouwplaats te bevorderen. Ook als het gaat om het *samen* veilig werken. Alle geïnterviewden noemen meerdere manieren waarop zij zichzelf verantwoordelijk vinden voor het bevorderen van veilig werk, en geven daarnaast aan dat er ook verantwoordelijkheid ligt bij de uitvoerende werknemers.

4.3 Het V&G-plan

Een V&G-plan is verplicht voor elk meldingsplichtig bouwwerk¹² of als de bouw bijzondere gevaren met zich mee brengt (artikel 2.28 bouwprocesbepalingen). In dit hoofdstuk komen de ideeën van de respondenten over het V&G-plan aan bod. Eerst zijn hen vragen gesteld over het V&G-plan in het algemeen, daarna over het V&G-plan voor het specifieke project.

4.3.1 V&G-plan in het algemeen

Aan de geïnterviewden werd allereerst gevraagd of ze weten wat een V&G-plan is. Daarbij werd niet om inhoudelijke details gevraagd. De respondenten gaven aan (op hoofdlijnen) te weten wat een V&G-plan is.

De onderaannemers gaven aan dat zij het V&G-plan zien als basis om aan de voorkant risico's en beheersmaatregelen in kaart te brengen. Maar ze benadrukken ook dat de praktische kant mist en dat het plan vaak te algemeen is. Specifieke taken over onderwerpen worden vaak niet meegenomen.

¹² Een bouwwerk is meldingsplichtig als de geraamde duur van de bouwwerkzaamheden meer dan dertig werkdagen beslaat en er op enig moment meer dan twintig werknemers gelijktijdig zullen werken of als die duur langer dan 500 mensdagen is.

De respondenten van de hoofdaannemer vinden het goed dat het V&G-plan er is, maar vinden dat de invulling ervan beter kan, en dat de formulering ervan een stuk explicieter mag. Eén van de respondenten van de hoofdaannemer gaf aan dat het V&G-plan vaak als een 'moetje' gezien wordt. De andere respondent geeft aan dat de informatie uit het V&G-plan vaak bij leidinggevendenden blijft hangen. Hij zei hierover:

"Zeker goed dat het plan er is. Wat je wel merkt is dat het vaak bij leidinggevendenden blijft hangen, dus vaak de uitvoerders, disciplineleiders, managers. En ja, die jongens die worden natuurlijk geïnstrueerd met een werkinstructie, degenen die het echte werk moeten doen. Ik probeer zoveel mogelijk met toolboxen daar wel invulling aan te geven om eens een keer een onderwerpje beet te pakken van 'Joh, daar moeten we aandacht voor hebben.' Maar ja, daar zou wat mij betreft nog wel meer aandacht voor mogen zijn. Ik zeg niet dat het onvoldoende is, maar dat mag, dat kan beter. Onderaannemers maken ook een eigen V&G-plan en dat wordt dan toegevoegd aan het hoog over V&G-plan. Ja, de terugkoppeling blijft uit, dat moet je zelf ophalen, daar komt niet weer een aparte sessie van 'Jongens, zo zien wij het V&G-plan.' Dat is ook een beetje wat ik bedoel, van dat mag best wel wat explicieter."

Ook de respondenten van de opdrachtgever benoemen een aantal nadelen van het V&G-plan. Zo wordt het "een noodzakelijk kwaad" en "een papieren tijger" genoemd. Net zoals de hoofdaannemers missen zij de vertaling "naar buiten toe" en vinden zij het vaak te algemeen. Er wordt in algemene termen beschreven hoe men met veiligheid omgaat, maar het wordt weinig concreet. Dit laatste kan volgens één respondent van de opdrachtgever komen omdat vooraf niet altijd duidelijk is welke werkzaamheden precies uitgevoerd gaan worden. Deze respondent gaf ook aan dat het V&G-plan vooral gebruikt wordt om aan te tonen dat men aan de wettelijke verplichting voldoet. Als de uitvoeringsfase begint, wordt het V&G-plan volgens de respondenten aangevuld met informatie over specifieke onderdelen van de werkzaamheden.

Aan alle deelnemers is gevraagd hoe zij de relatie zien tussen het V&G-plan en arbeidsveiligheid in de bouwketen. De vijf respondenten van de onderaannemers hebben hier verschillende meningen over. Sommigen geven aan dat ze een relatie zien tussen het V&G-plan en arbeidsveiligheid, omdat je zonder V&G-plan de risico's niet in beeld hebt en dus niet veilig kan werken. Het V&G-plan is de basis maar vanuit daar zijn nog wel stappen nodig om ook daadwerkelijk veilig te werken in de praktijk. Anderen geven aan geen relatie te zien. Eén respondent gebruikt hierbij het argument dat de grote meerderheid van de medewerkers niet weet wat er in het plan staat. Ook gaf één iemand aan dat de relatie niet zo heel groot is omdat medewerkers, ondanks instructies vooraf over risico's, nog steeds zelf besluiten iets wel of niet te doen. De respondenten van de hoofdaannemer gaven beiden aan dat het V&G-plan de basis van arbeidsveiligheid is. Wel maken ze beiden de kanttekening dat er een vertaalslag nodig is van het V&G-plan naar de praktijk. Eén van de respondenten van de hoofdaannemer gaf daarbij aan dat hij het ook ziet al groeidocument, hij zegt:

"[...] allemaal deel-V&G-plannetjes worden daaraan toegevoegd, maar daardoor groeit dat plan wel steeds"

De respondenten van de opdrachtgever gaven aan het V&G-plan te zien als brede basis en dat arbeidsveiligheid daar uit voortkomt. Ook gaven zij aan dat hoe je omgaat met arbeidsveiligheid beschreven staat in het V&G-plan. Een belangrijke kanttekening is wel dat het volgens de opdrachtgever een papieren werkelijkheid is, waarmee hij bedoelt dat de beleving van arbeidsveiligheid niet terug te vinden is in een V&G-plan en dat het een kwestie blijft van hoe je ermee om gaat.

Vervolgens is aan de respondenten gevraagd of het V&G-plan ook helpt om *samen* veiliger te werken. De respondenten van de onderaannemers geven aan dat dit het geval is. Ze geven daar verschillende redenen voor, zoals:

- Het is overkoepelend, dus iedereen heeft hetzelfde plan;
- Je ziet elkaars risico's en weet op welke punten je moet letten;
- Het zorgt voor begrip tussen de bedrijven omdat je rekening houdt met elkaars werkzaamheden inclusief elkaars randvoorwaarden;
- Het is een gezamenlijk vertrekpunt;
- Het plan wordt vooraf gekeurd en eerder wordt er niet gewerkt.

Daarbij werd wel één kanttekening geplaatst, namelijk dat puur en alleen het hebben van een V&G-plan en dit aan de medewerkers geven niet bijdraagt om samen veiliger te kunnen werken.

Eén van de respondenten van de hoofdaannemer gaf aan dat het de rol van de hoofdaannemer is om de "interfaces" in de gaten te houden. Op de vraag van de interviewer of hij hier samenlooprisico's mee bedoelt, antwoordde hij bevestigend. De respondent gaf aan dat ze die samenlooprisico's in de dagelijkse uitvoering in beeld krijgen. De respondenten van de hoofdaannemer zien het V&G-plan dus ook als een startpunt. Maar alleen het hebben van het plan maakt het nog niet veiliger, het is een 'kapstok'. Er moet een vertaalslag komen naar de praktijk.

De respondenten van de opdrachtgever belichten twee kanten. Aan de ene kant beschrijft het plan bijvoorbeeld de basis voor verbeteringen in de veiligheidscultuur, bijvoorbeeld door de medewerker van de maand op veiligheidsgebied in het leven te roepen of door de eerder genoemde mobiele app om meldingen over onveilige situaties in te doen. Deze initiatieven helpen om samen veiliger te werken, omdat het zaken zijn die voor het hele project gelden. Aan de andere kant wordt door één van de respondenten van de opdrachtgever ook opgemerkt dat als onderaannemers een eigen V&G-plan aanleveren - wat vervolgens onder het 'hoofd' V&G-plan moet worden gehangen- dit niet altijd van goede kwaliteit is:

"Zo is het natuurlijk bedoeld, dat ook onderaannemers een deelplan aanleveren en dat je dat uiteindelijk onder dat hoofd V&G-plan hangt. Maar ja, zo'n onderaannemer wordt geselecteerd, soms na anderhalf jaar pas, als het een langlopend project is, en die krijgen dan zo'n V&G-plan opgestuurd van twee jaar terug [...] en die trekken ook weer een

eigen standaard V&G-plan uit de kast, [...] en die hebben totaal geen idee vaak hoe zo'n V&G-plan tot stand is gekomen."

Wat ons opvalt in dit deel van de interviews is dat de verschillende partijen in deze bouwketen verschillende ervaringen hebben als het gaat om hoe er wordt omgegaan met het V&G-plan. Uit de interviews lijkt de term 'V&G-plan' breder te worden gebruikt dan alleen het wettelijke verplichte V&G-plan. Dit sluit wel aan bij wat in interviews meer is teruggezien, namelijk dat iedere onderaannemer wordt gevraagd om een plan aan te leveren om onder het 'grote' V&G-plan te hangen.

Respondent opdrachtgever (extern ingehuurde adviseur):

"[Naam extern bedrijf] heeft samen met [naam bedrijf opdrachtgever] het V&G-plan ontwerp opgesteld. Alle BTO¹³-keuzes zijn daarin opgenomen. Dit is overgedragen aan de hoofdaannemer die vervolgens zijn eigen V&G-plan heeft opgesteld, voor de uitvoeringsfase."

Respondent hoofdaannemer:

"We hebben een kapstok V&G-plan. Wij zijn ervan uit gegaan dat de onderaannemer in detail voor zijn activiteiten het V&G-plan heeft ingevuld."

Andere respondent hoofdaannemer:

"Onderaannemers maken ook een eigen V&G-plan en dat wordt dan toegevoegd aan het hoog over V&G-plan."

Respondent onderaannemer:

"[Naam bedrijf hoofdaannemer] is hierin de hoofdaannemer en coördinerend aannemer. In mijn idee zouden ze dan wat meer... de coördinerende taak mist af en toe een beetje. Dus dat ze het totaalplaatje zien zeg maar. En dat mist een beetje."

Respondent onderaannemer:

"Ieder bedrijf dat zichzelf serieus neemt, heeft een eigen V&G-plan. Maar onze opdrachtgever [naam bedrijf hoofdaannemer] heeft ook een V&G-plan voor het project [bouwwerk]. Daarvan weet ik niet wat erin staat."

Vraag van de interviewer: wordt dat (V&G-plan van onderaannemer) toegevoegd aan V&G-plan van de hoofdaannemer?

"Het wordt niet toegevoegd. [Naam bedrijf hoofdaannemer] krijgt gewoon een eigen V&G-plan, zodat ze zelf vinkjes kunnen zetten bij hun audit. Want dat is uiteindelijk waar heel veel plannen worden geschreven. En dat is het. En dan wordt het plan gedeeld en het liefst komt er dan een krabbel op van elke partij. En dat is het dan."

Respondent onderaannemer:

"Wij hebben een eigen V&G-plan. Dat komt ter goedkeuring bij de opdrachtgever."

4.3.2 V&G-plan voor het huidige bouwwerk

De respondenten is vervolgens gevraagd of ze hebben bijgedragen aan het V&G-plan voor het huidige bouwwerk. De onderaannemers geven aan dat te hebben gedaan. Dit kan zijn indirect (door vragen te

¹³ Bouwkundig, technisch en organisatorisch

beantwoorden over welke werkzaamheden ze precies gaan doen en wat de risico's zijn) en meer direct door werkplannen aan te leveren. Hierbij gaf één van de respondenten ook aan dat er revisies worden gedaan aan het V&G-plan en dat daarin dan specifieke zaken vanuit hun werk worden meegenomen. Gaandeweg het project worden er dus concrete zaken toegevoegd aan het V&G-plan.

Eén van respondenten van de hoofdaannemer gaf aan dat zij het basis V&G-plan, dat zij binnen het bedrijf gebruiken, toegespitst hebben op dit specifieke project. De tweede respondent van de hoofdaannemer gaf aan dat hij bij een reviewronde van het plan betrokken is geweest.

Eén van de respondenten van de opdrachtgever vertelde dat zij een extern bedrijf hebben ingehuurd om het V&G-plan te schrijven, en dat hij daarbij heeft meegelezen en meegedacht. Dit externe bedrijf is al jaren betrokken bij het monitoren van de staat van het bouwwerk. Daarom wist deze partij welke werkzaamheden nodig waren aan het bouwwerk, en ook welke risico's daarbij komen kijken. Vervolgens is een ander extern bedrijf ingehuurd om het V&G-plan te toetsen. Dit is het bedrijf waarbij de geïnterviewde extern ingehuurde adviseur werkzaam is.

De respondenten van de hoofdaannemer is gevraagd wie er verantwoordelijk is voor het V&G-plan van dit bouwwerk. Eén van de respondenten van de hoofdaannemer maakt onderscheid tussen een V&G-plan ontwerp en V&G-plan uitvoering, waarbij hij aangeeft dat hij het V&G-plan uitvoering gemaakt heeft. De andere respondent van de hoofdaannemer gaf aan dat de V&G-coördinatoren en veiligheidskundigen uiteindelijk verantwoordelijk zijn voor het beheren en tijdig updaten van het document. Dit blijkt een lastige taak omdat er veel 'deel V&G-plannen' rond gaan:

"Ja, wij allemaal uiteindelijk, alleen de V&G-coördinatoren en de veiligheidskundigen die zijn voor het tijdig updaten en het beheren van dat document. Alleen dat is ook weer lastig, want je krijgt natuurlijk van al die disciplines weer deel-V&G-plannetjes, dus daar ligt echt wel een rol voor de veiligheidskundige, zo hebben we dat hier belegd, die dat beheert en ook toetst."

Is het V&G-plan voor dit bouwwerk dynamisch?

In de nota van toelichting¹⁴ bij de wijziging van de bouwprocesbepalingen staat dat de wijziging ervoor moet zorgen dat duidelijker is dat een V&G-plan regelmatig moeten worden bijgesteld: *Verder sluit de redactie van de bepalingen nu beter aan bij het feit dat het V&G-plan regelmatig moet worden bijgesteld, afhankelijk van de voortgang van het bouwproces en het voortschrijdend inzicht in de gevaren daarvan.* (pagina 9).

Hierboven kwam al een aantal keer aan bod dat de respondenten ook zien dat het V&G-plan regelmatig moet worden bijgesteld, maar we hebben hen ook specifiek gevraagd of het V&G-plan voor dit bouwwerk

¹⁴ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2016-495>

dynamisch is. Hierbij geven een aantal respondenten, waaronder van de opdrachtgever, aan dat de 'hoofdttekst' niet wordt bijgewerkt en dus niet dynamisch is, maar dat andere onderdelen dat wel zijn.

De respondenten van de hoofdaannemer geven ook aan dat er dingen aan worden toegevoegd en dat "het nooit af is".

Eén van de respondenten van de opdrachtgever zei hierover:

"We hebben het gemaakt tot en met de aanbesteding. En het plan van de aannemer wordt volgens mij wel af en toe bijgewerkt. Misschien niet de hoofdttekst, maar die onderdelen, die RI&E en zo, dat met die [voorbeeld van een incident] dan wordt dat ook wel bewust toegevoegd aan de risicolijst die daarbij hoort. Die risico-inventarisatie en evaluatie die wordt ge-update naar aanleiding van ervaringen op het werk. Dus in die zin is het wel de risico-inventarisatie, is wel dynamisch. Ik denk dat de hoofdttekst niet zo heel dynamisch is."

Tot slot zegt de andere respondent van de opdrachtgever nog het volgende:

"En we wisten het zelf al wel, kijk je hebt overdracht tussen je ontwerpplan en je uitvoeringsplan, [...], maar vaak zijn dat twee losstaande documenten en is moeilijk te herleiden van: waar vind ik nu de keuzes die je in je ontwerpplan hebt gemaakt? Waar vind ik die terug in die uitvoeringsfase? En als de uitvoering eenmaal begonnen is dan zie ik dat er weinig mee gebeurt. En in een aantal projecten heb ik wel gezien dat bijvoorbeeld risicodossiers wel worden bijgewerkt, maar het V&G-plan zelf wordt eigenlijk niet aangepast."

Deze laatste quote gaat niet specifiek over het bouwwerk waar dit onderzoek zich op richt, maar geeft wel aan dat er losse V&G-plannen kunnen bestaan: één voor de ontwerpfase en één voor de uitvoeringsfase. Daarbij is aangegeven dat, omdat er met twee losse V&G-plannen wordt gewerkt, het moeilijk te herleiden is waar keuzes terug te vinden zijn die gemaakt zijn in de ontwerpfase. Volgens hem (respondent van de opdrachtgever, het gaat hier om de extern ingehuurde adviseur) gebeurt er in de praktijk nog weinig met het V&G-plan als de uitvoering begonnen is. Dit wordt voor het huidige project tegengesproken door beide respondenten van de hoofdaannemer en de andere respondent van de opdrachtgever.

Tot slot hebben we de respondenten gevraagd welke opbrengsten en knelpunten zij zien of ervaren van een/het V&G-plan. Als het gaat over de opbrengsten van een V&G-plan, zijn er twee soorten antwoorden die de respondenten geven. De eerste soort antwoorden zijn gericht op relatief praktische opbrengsten van een V&G-plan, terwijl het tweede soort antwoord meer gaat over processen op het gebied van veiligheid. Antwoorden van meer praktische aard zijn dat je weet waar je moet zoeken als er iets aan de hand is, dat je veilig kan werken op een project en dat je 's avonds weer veilig thuis komt.

Voornamelijk procesmatige opbrengsten die werden genoemd zijn:

- Het dwingt je om vooruit te denken, om vooraf risico's in kaart te brengen;
- Het gesprek over veiligheid vindt (makkelijker) plaats;

- Je hebt een kader voor de inrichting van veiligheid in een project;
- (Na)denken over veiligheid wordt gestimuleerd;
- Het is de basis van de gedachtevorming over veiligheid (wat kan leiden tot meer praktische zaken die meehelpen met veiligheid zoals het kiezen van een medewerker van de maand op veiligheidsgebied).

Tot slot werd nog genoemd dat een goed opgesteld V&G-plan laat zien dat een aannemer bewust bezig is met veiligheid:

"Ik denk voor het bedrijf dat het voornamelijk is dat je kan laten zien dat je bezig bent met veiligheid. Dus dat je bepaalde audits kan laten afnemen en dat je bepaalde certificaten kan halen. Ik denk dat dat echt de meerwaarde is van het V&G-plan. Ik ben nog steeds veel meer overtuigd dat cultuur belangrijker is en de bereidwilligheid om mee te werken, dat dat belangrijker is voor veiligheid dan een stuk papier."

Bij het beantwoorden van deze vraag naar opbrengsten, noemden een aantal respondenten ook direct wat kanttekeningen. Deze kanttekeningen sluiten aan bij wat al eerder is besproken: er blijven onvoorziene punten en het plan leidt niet automatisch tot meer veiligheid op een project (er moet een vertaling komen naar de praktijk – en die vertaalslag is nog weleens problematisch/er moet gezorgd worden dat het landt bij degenen die op het project aan het werk zijn).

"Nou, wat levert het op? Uiteindelijk een stukje veiligheid op een project zeg maar, maar dat is niet automatisch zo. Ik bedoel, wij, als projectteam, moeten zorgen dat die vertaling van zo'n V&G-plan landt bij degene die [op het project werken]. Dat is onze verantwoordelijkheid, en dat het gesprek daar plaatsvindt. Ik denk als dat gaat plaatsvinden, dat je dan een goeie vertaling krijgt naar de mensen buiten en uiteindelijk een stukje veiligheid op een bouwproject. Maar die vertaalslag kan nog wel eens problematisch zijn."

Vervolgens is de respondenten gevraagd om knelpunten van het V&G-plan te benoemen. De respondenten noemden de volgende punten:

- Met alleen een plan ben je er niet. Volgens de respondenten zijn de werkcultuur en de bereidwilligheid van de medewerkers om mee te werken een stuk belangrijker voor veiligheid dan een stuk papier;
- Er staan regels in die volgens de respondenten niet altijd ter zake doende zijn;
- Er blijven altijd onvoorziene zaken, een V&G-plan zal niet voor 100 procent de veiligheid afdekken;
- Het wordt als een 'moetje' gezien;
- Men komt af en toe klem te zitten door beloftes die gemaakt worden in de plannen (bijvoorbeeld een bedachte fysieke barrière die in werkelijkheid niet te plaatsen was);
- Volgens een respondent van de opdrachtgever is het lastig om in de beginfase mensen warm voor te maken;
- Het is vaak nog vrij algemeen, het zegt niet direct iets over hoe veiligheid nou daadwerkelijk geregeld gaat worden. Daarbij wordt soms ook wollig taalgebruik gebruikt.

De knelpunten van een V&G-plan zitten volgens de respondenten dus vooral in de vertaalslag van het plan naar de praktijk. Zowel

respondenten van de onderaannemers als respondenten van de opdrachtgever geven dit aan, waarbij de opdrachtgever er nog aan toevoegt dat het V&G-plan vaak te algemeen en wollig geschreven is.

Samenvattend kan gesteld worden dat de respondenten aangeven dat zij het V&G-plan zien als basis om aan de voorkant risico's en beheersmaatregelen in kaart te brengen. Maar ze benadrukken ook dat de praktische kant mist en dat het plan vaak te algemeen is. Er wordt in algemene termen in beschreven hoe men met veiligheid omgaat, maar het wordt weinig concreet. Het V&G-plan wordt door de respondenten beschreven als "een noodzakelijk kwaad" en "een papieren tijger". Uit de interviews blijkt dat de term V&G-plan breder wordt gebruikt dan alleen het wettelijke verplichte V&G-plan. Daarbij geven de respondenten ook aan dat de "hoofdttekst" niet wordt bijgewerkt en dus niet dynamisch is, maar dat andere onderdelen dat wel zijn en dat "het nooit af is". Er worden diverse opbrengsten genoemd van het hebben van een V&G-plan, zoals het vooraf nadenken over risico's en maatregelen. Daarnaast worden door de respondenten ook diverse kanttekeningen geplaatst, zoals dat het hebben van een V&G-plan niet automatisch leidt tot meer veiligheid op de bouwplaats.

4.4 De vergewisplicht

De opdrachtgever is verplicht in de ontwerpfase zich ervan te vergewissen dat de betrokken werkgevers en zelfstandigen in staat zijn de verplichtingen voor de arbeidsomstandigheden die gelden in de uitvoeringsfase na te komen (art.2.26 Arbobesluit).

De vragen over de vergewisplicht zijn alleen aan de opdrachtgever en de hoofdaannemer gesteld. We hebben aan beide partijen gevraagd hoe het vergewissen in de praktijk gaat, en vervolgens alleen aan de respondenten van de hoofdaannemer of zij daar een rol in hebben. De respondenten van de hoofdaannemer gaven aan dat ze dingen die ze zien of die ze verwachten direct vertellen aan de opdrachtgever, dat zij weten dat ze verantwoordelijk zijn en weten wat er speelt. Eén van de respondenten gaf ook aan dat zijn vertaling van de vergewisplicht is dat de opdrachtgever ervoor moet zorgen dat de uitvoerende partij(en) een veilige werkomgeving hebben, ook tijdens het bouwproces:

"Over alles gelijk vertellen, dingen die je ziet maar ook die je denkt, wat kan gebeuren, wat je verwacht, en dan richting die opdrachtgever duidelijk aangeven van, ik ben hier verantwoordelijk, we weten dat dit speelt."

De respondenten van de opdrachtgever geven aan dat het hun rol is zich ervan te vergewissen dat er veilig gewerkt wordt en dat de uitgangspunten van het V&G-plan in de praktijk ook nageleefd worden. Eén van hen geeft aan dat de vergewisplicht volgens hem gaat over dat hij, als opdrachtgever, moet nagaan of er op het project gewerkt wordt vanuit de plannen (het V&G-plan, de risico-inventarisaties en de BTO-keuzes):

"Je hebt de basis, dat V&G-plan met die risico-inventarisatie gedaan, BTO-keuzes gemaakt. De aannemer gaat aan de slag en kan ik me nou

vergewissen dat hij dat ook doet volgens dat plan? [...] Dus je moet je vergewissen dat de uitgangspunten uit het V&G-plan en de keuzes die daar gemaakt zijn, daadwerkelijk door de aannemer worden opgevolgd volgens mij. En als het anders is moet je kijken waarom het dan anders is. Dat is volgens mij de vergewisplicht."

We hebben de respondenten van beide partijen ook gevraagd wat ze van de vergewisplicht vinden. Eén van de respondenten van de hoofdaannemer geeft aan dat je zonder vergewisplicht geen opdracht kunt verlenen. De andere respondent van de hoofdaannemer stelt dat het goed is dat de vergewisplicht er is, want "dat stelt heel duidelijk wie verantwoordelijk is en ja dat ze zich ervan moeten vergewissen".

De extern ingehuurde respondent van de opdrachtgever geeft aan dat de opdrachtgever zich moet vergewissen dat het werk veilig gebeurt op de betreffende werkplek.

"Nou, de opdrachtgever in dit geval, die moet vergewissen dat het veilig gebeurt op zijn plek. Die huurt iemand in van een andere partij, dat is in dit geval [naam ingehuurde persoon – respondent zelf dus], om die vergewisplicht op een goede manier uit te voeren."

Daarnaast gaf één van de respondenten van de opdrachtgever (de extern ingehuurde adviseur) aan dat hij de intentie van het wetsartikel snapt, maar dat de vergewisplicht volgens hem niet per se leidt tot een veiligere werkomgeving. Volgens hem weten veel partijen niet hoe ze zich moeten vergewissen. Tot slot wordt de plicht volgens deze respondent gebruikt om te kunnen laten zien dat als men zich vergewist heeft dat er veilig gewerkt kan worden, het probleem (als dat ontstaat) niet bij hen kan liggen.

Tot slot vinden wij nog twee quotes van belang om weer te geven als het gaat om de vergewisplicht, beide zijn afkomstig van respondenten van de hoofdaannemer. Deze quotes laten zien dat zij de grootte en het type van het project als van belang zien voor de toepasbaarheid van de wettelijke verplichtingen:

"Dus ik denk dat dit project te complex daarvoor is." – voor de vergewisplicht zoals deze in de wet staat.

"Ja, want wat je hier ook ziet, is dat hier eigenlijk continu twee veiligheidskundigen lopen. Dat zie je bij al die kleinere gemeentewerkjes ook niet, daar loopt er één KAM-coördinator over een hele vestiging waar 300 man werken. Ja, hoe gaat die man nou al die projecten... Nee, en daarom zijn die standaard-V&G-plannen, nou dat is op zich voor zo'n project prima, want hier zit je toch met een grote club, en dat is een beetje het verschil tussen dit soort klussen en de kleinere klusjes: hier lig je altijd onder een vergrootglas en onder een loep, ILT zit erbij, de gemeente-BOA's die hier ook komen controleren, dus we voelen hier echt wel de noodzaak om het goed te doen, en ja gewoon veilig te werken met elkaar. En je weet gewoon dat in die gemeenteklusjes, een klusje van een paar ton, daar speelt dat veel minder."

Samenvattend geven de respondenten van de opdrachtgever aan dat het hun rol is zich ervan te vergewissen dat er veilig gewerkt wordt en

dat de uitgangspunten van het V&G-plan in de praktijk ook nageleefd worden. Daarbij geeft een respondent wel aan dat de vergewisplicht volgens hem niet per se leidt tot een veiligere werkomgeving. Volgens hem weten veel partijen niet hoe ze zich moeten vergewissen. Uit de interviews blijkt dat de respondenten niet goed weten wat de wettelijke vergewisplicht inhoudt.

4.5 De gouden tip ter verbetering van arbeidsveiligheid in de bouwketen

Als laatste werd aan de respondenten gevraagd wat volgens hen dé gouden tip is ter verbetering van arbeidsveiligheid in de bouwketen. Ondanks dat respondenten het op verschillende manieren verwoordden, is de rode draad dat communicatie (met de werkvloer) als essentieel wordt gezien om arbeidsveiligheid in de bouwketen te verbeteren.

Punten die men hierbij noemden waren:

- Zorg dat veiligheid en risico's bespreekbaar zijn en blijven;
- Betrek iedereen bij de communicatie ("*Maak er geen managementfeest van*");
- Blijf erop hameren dat mensen zich mogen uitspreken over (onveilige) situaties en zorg dat mensen die verantwoordelijkheid ook nemen;
- Praat met elkaar over veiligheid en voel je vrij om over je onderbuikgevoel te praten;
- Houd de werkcultuur zo open, aanspreekbaar, relaxt en vriendelijk mogelijk.

Daarnaast gaven de respondenten van onderaannemers aan dat het belangrijk is om te controleren of de planning acceptabel is qua tijdsdoorloop en daarover met elkaar in gesprek te gaan. Ook gaven ze aan dat het voor werkenden belangrijk is dat ze zelf goed nadenken voordat ze aan het werk gaan zodat ze veilig beginnen en ook veilig weer thuis komen.

De hoofdaannemer gaf aan idealiter één V&G-plan te hebben en hun dagelijkse dagstart te gebruiken om het V&G-plan uit te dragen.

5 Discussie en conclusie

De reflectie op de bevindingen van dit onderzoek is thematisch ingedeeld. Hierbij komen de drie eerder genoemde thema's apart aan bod: arbeidsveiligheid in de bouwketen het V&G-plan en de vergewisplicht. Binnen deze thema's worden de bevindingen van de verschillende partijen samen beschouwd.

Het uitgevoerde onderzoek is verkennend van aard. Het doel van dit onderzoek is het op een kwalitatieve manier in kaart brengen van de successen en knelpunten bij arbeidsveiligheid in de bouwketen, om hieruit ook te kunnen opmaken waar vervolgonderzoek nodig is. De interviews zijn op één bouwproject afgenomen, met een beperkt aantal mensen van partijen in het bouwproces. Uitvoerende medewerkers zijn niet meegenomen in dit onderzoek. De focusgroepen geven een breder beeld over het werkveld. De resultaten uit dit onderzoek zijn daarmee signalerend en niet generaliseerbaar.

5.1 Arbeidsveiligheid in de bouwketen

5.1.1 *Initiatieven om arbeidsveiligheid in de bouwketen te verbeteren*

Zowel uit de interviews met de ketenpartijen als uit de focusgroepen met Arbo-professionals komt naar voren dat er in ketensamenwerking in de bouw verschillende initiatieven zijn waarmee men het *samen* veilig werken aan een bouwwerk probeert te bevorderen. Voorbeelden zijn een mobiele applicatie om onveilige situaties in te melden, het houden van een dagstart, elkaar aanspreken in onveilige situaties, de nadruk leggen op een opgeruimde werkomgeving en het maken van specifieke werkplannen voor de aanvang van werkzaamheden.

5.1.2 *Communicatie*

Een terugkerend thema wat door alle in dit onderzoek betrokken groepen genoemd wordt, is het belang van communicatie. Daarmee kan het gaan over de communicatie:

- Tussen ketenpartijen als zij samenwerken op een bouwlocatie;
- Tussen en binnen ketenpartijen over (on)veiligheid op een bouwproject;
- Met de NLA;
- Vanuit beleid over de (wijziging van de) bouwprocesbepalingen;

Daarnaast werd door zowel de Arbo-professionals als de NLA communicatie genoemd als een manier om de arbeidsveiligheid te verbeteren. Beide groepen geven aan dat een meer directe, bij de doelgroep aansluitende communicatie vanuit het ministerie van SZW over wat de rechten en plichten zijn van elke partij in het bouwproces, gewenst is. Ook is behoefte aan uitleg over de wetgeving en hoe hieraan te voldoen.

5.1.3 *Knelpunten bij arbeidsveiligheid in de bouwketen*

Ook zijn er knelpunten benoemd bij het samen veilig werken in de/een bouwketen. Tijdsdruk werd door alle drie de groepen in dit onderzoek genoemd als mogelijke bedreiging voor de arbeidsveiligheid. Daarnaast gaf de NLA aan dat in regulier ongevalsonderzoek geen aandacht

besteed wordt aan de bouwprocesbepalingen; het onderzoek houdt op bij het causaal verband en de directe oorzaken. Het gevolg is dat daar waar het fout is gegaan, niet duidelijk is welke rol ketensamenwerking bij het ongeval heeft gespeeld – en kan men daar dus ook niet van leren. Een laatste punt wat door zowel de veiligheidsprofessionals als door de NLA werd genoemd, is de lengte van de bouwketen; er zijn (vaak) (te) veel onder- en nevenaannemers betrokken bij projecten. Daardoor hebben de opdrachtgever en hoofdaannemer vaak onvoldoende zicht op de onderaannemers en op hoe (on)veilig zij werken.

5.2 V&G-plan

5.2.1 *Administratieve verplichting*

In de nota van toelichting bij de wijziging van de bouwprocesbepalingen per 1 januari 2017 staat (onder andere) het volgende als duiding bij de wijziging:

In de praktijk blijkt dat het V&G-plan te veel een product is dat als administratieve verplichting wordt gezien die eenmalig moet worden nagekomen (...).

De Arbo-professionals, en ook een aantal geïnterviewde respondenten van de ketenpartijen, gaven aan het V&G-plan (nog steeds) te zien als een 'papieren tijger'. Zij vertelden dat bedrijven vaak een format hebben voor het V&G-plan en dat het schrijven van het plan wordt gezien als een invuloefening. Hierbij wordt ook genoemd dat soms eerdere plannen worden gekopieerd in plaats van dat er een nieuwe wordt opgesteld/ingevuld/gemaakt. Ook wordt benoemd dat het plan vaak nog (te) algemeen is en het een vertaalslag naar de praktijk nodig heeft. Dat wat nu in het V&G-plan staat, staat (ver) af van de werkelijkheid op de bouwplaats.

De nota van toelichting beschrijft dat het V&G-plan als uitgangspunt moet dienen voor maatregelen in de uitvoeringsfase, dat het moet gaan om risico's en maatregelen specifiek voor het bouwwerk en dat het een dynamisch document moet zijn wat regelmatig moet worden bijgesteld. Uit het huidige onderzoek komt naar voren dat de respondenten het V&G-plan wel als uitgangs- of startpunt zien maar het wordt niet duidelijk of dat dient voor maatregelen in de uitvoeringsfase. Daarnaast blijkt uit de interviews met ketenpartijen dat in dit project het V&G-plan wat er ligt, wordt aangepast als de situatie op de bouwlocatie verandert. Het V&G-plan van dit project lijkt dus wel dynamisch, ondanks dat ons niet precies duidelijk is geworden wat er in het plan staat en wie er wat op welk moment aan heeft toegevoegd. Daarbij lijken de aanvullingen die op het plan worden gedaan niet persé over samenlooprisico's te gaan, er wordt bijvoorbeeld gesproken over RI&E's die aan de hoofdtekst worden gehangen. Dit onderzoek laat daarom zien dat er slechts gedeeltelijk wordt voldaan aan de genoemde doelstelling in de nota van toelichting. De signalen uit dit onderzoek wijzen erop dat het V&G-plan nog steeds wordt gezien als een administratief vinkje dat gezet moet worden.

Er zijn daarnaast ook signalen dat men het belang van een V&G-plan inziet. De uitdaging schuilt volgens ons in het voorkomen dat het V&G-plan een papieren tijger blijft of wordt, waarbij naleving van de wet belangrijker wordt gevonden dan de daadwerkelijke impact op veilig werken die het plan kan hebben.

5.2.2 *Samenlooprisico's en beperkte kennis over de bouwprocesbepalingen*
Opvallend is dat (op één na¹⁵) in geen van de interviews het woord 'samenlooprisico' – of iets wat daar op lijkt – is gevallen. De interviewer heeft hier niet specifiek naar gevraagd, en het is opmerkelijk dat dit niet naar boven is gekomen aangezien het V&G-plan juist gaat om het in kaart brengen en beheersen van samenlooprisico's op een bouwplaats. Ook benoemen de geïnterviewde ketenpartijen meerdere V&G-plannen, bijvoorbeeld V&G-plannen van onderaannemers die gekoppeld worden aan een 'hoofd V&G-plan'. Deze V&G-plannen lijken daarmee ook niet over samenlooprisico's te gaan, maar over risico's die individuele bedrijven zien bij hun eigen werkzaamheden. Ons beeld vanuit de interviews is daarom dat de geïnterviewde ketenpartijen niet voldoende op de hoogte zijn van wat het in de wet bedoelde V&G-plan is, en wat in dat plan zou moeten staan.

Dit beeld wordt versterkt door wat in de focusgroepen naar voren kwam. De NLA gaf aan te merken dat de kennis over de bouwprocesbepalingen in de praktijk ontbreekt of vluchtig is. Veel bedrijven die zij zien, kennen en/of snappen het V&G-plan, de vergewisplicht en/of de schriftelijke overeenkomst niet. Ook in de focusgroepen met de Arbo-professionals kwam dit naar voren. Zij geven aan dat het niet duidelijk genoeg is wat er in een V&G-plan moet staan, dat kennis vaak ontbreekt bij opdrachtgevers en dat er meer voorlichting zou moeten worden gegeven over de (vernieuwde) bouwprocesbepalingen.

5.3 Vergewisplicht

Elke opdrachtgever is verplicht zich in de ontwerpfase ervan te vergewissen dat de betrokken werkgevers en zelfstandigen in staat zijn de verplichtingen voor de arbeidsomstandigheden die gelden in de uitvoeringsfase na te komen. Het gaat hierbij om de gevaren en risico's die vooraf voorzienbaar en beïnvloedbaar zijn. Dit wordt de vergewisplicht genoemd.

De vergewisplicht is aan bod gekomen in de focusgroep met de NLA en in de interviews met de opdrachtgever en de hoofdaannemer. In de interviews geven de respondenten aan wel (ongeveer) te weten wat de vergewisplicht inhoudt. Echter, werd tijdens de interviews duidelijk dat de interpretatie van de respondenten niet aansluit bij hoe het in de bouwprocesbepalingen bedoeld is. Er wordt door de respondenten bijvoorbeeld gesproken over "monitoren of er wel veilig gewerkt wordt tijdens het bouwen". Ook benoemde één van de respondenten van de hoofdaannemer in dit deel van het interview een wekelijks overleg met de opdrachtgever over constructieve veiligheid. Tot slot werd door één

¹⁵ In één interview noemt de respondent de term 'interfaces'. Vanuit de context lijkt hij hiermee samenlooprisico's te bedoelen, en als de interviewer hem dat vraagt dan antwoordt hij bevestigend.

van de respondenten aangegeven dat dit bouwwerk dusdanig ingewikkeld is dat het niet echt mogelijk was om vooraf volledig te vergewissen.

Deze antwoorden geven ons inziens aan dat het voor de respondenten onduidelijk lijkt wat de vergewisplicht precies inhoudt en wanneer deze ophoudt of wanneer je er voldoende aan voldaan hebt. De deelnemers van de focusgroep met de NLA gaven dit ook aan. Zij zeggen dat blijkt dat opdrachtgevers het moeilijk vinden om te weten wat de vergewisplicht inhoudt en wanneer ze eraan voldoen.

5.4 Conclusie

Met het voorliggende onderzoek hebben wij een breed beeld geschetst van arbeidsveiligheid in de bouwketen. Wat knelpunten zijn wanneer je met veel partijen werkt aan één bouwwerk. Wat er al goed gaat, en wat kansen zijn voor verbetering. En ook hoe verschillende partijen uit de praktijk aankijken tegen het wettelijke verplichte V&G-plan en de vergewisplicht. Omdat dit een kwalitatief onderzoek is, zijn er geen generaliseerbare conclusies te trekken. We willen wel noemen wat ons is opgevallen.

- De bouwprocesbepalingen in de regelgeving geven veel interpretatieruimte. Zo wordt uit de teksten in het Arbobesluit niet duidelijk tot waar de vergewisplicht reikt, dus wanneer een opdrachtgever daar aan voldaan heeft. Als partijen de regelgeving niet voldoende begrijpen dan is het ook heel lastig om de wet na te leven, ook als ze wel welwillend zijn.
- Uit dit onderzoek blijkt dat de praktijk onvoldoende op de hoogte is van de rechten en plichten die volgen uit de bouwprocesbepalingen. Voorbeelden hiervan zijn dat één van de onderaannemers de hoofdaannemer 'de opdrachtgever' noemt, dat er op één bouwproject meerdere (deel) V&G-plannen zijn, dat samenlooprisico's niet ter sprake komen in de interviews, en dat men niet weet wie waarvoor verantwoordelijk is in bouwketens voor veiligheid.

Het V&G-plan en de vergewisplicht zijn niet spontaan genoemd in de interviews met de ketenpartijen als onderdelen die de veiligheid op een bouwproject bevorderen. Dit kan komen omdat het niet praktisch genoeg is. In dit onderzochte project lijkt arbeidsveiligheid wel een belangrijke rol te spelen, er zijn immers diverse maatregelen genomen om de veiligheid te verbeteren.

- Communicatie op, en tussen, alle niveaus is van groot belang:
 - o Er is een wens bij de Arbo-professionals en de NLA om duidelijkere uitleg, communicatie en onderwijs over de verplichtingen vanuit de regelgeving richting de opdrachtgevers en andere partijen in de bouw; zij zien daar een verantwoordelijkheid van het ministerie.
 - o Binnen het project waar de interviews zijn afgenomen, staat communicatie hoog in het vaandel. Goede voorbeelden zijn een mobiele app voor het maken van meldingen van onveilige

situaties en een dagstart met alle partijen die die dag aan het werk zijn op het project.

- Ook in de focusgroep met de Arbo-professionals is communicatie op verschillende manieren genoemd als van groot belang zijnde voor arbeidsveiligheid.

5.5 Mogelijkheden voor vervolg onderzoek

Dit verkennende onderzoek is ook bedoeld om onderwerpen voor verdiepend vervolgonderzoek te identificeren. De resultaten van dit onderzoek geven een paar interessante en ons inziens zinvolle onderzoeksrichtingen aan, die bij kunnen dragen aan meer inzicht in hoe de wettelijke verplichtingen bijdragen aan arbeidsveiligheid, en in hoe betere naleving kan worden bewerkstelligd.

De mogelijke onderzoeksrichtingen die we hebben geformuleerd zijn als volgt samen te vatten:

1. Hoe geven andere landen invulling aan Europese richtlijnen en hoe werkt dit uit in de praktijk?
2. Wat is nodig om V&G-plannen daadwerkelijk bij te laten dragen aan veiligheid, waarbij zitten daar de problemen en wat zijn oplossingsrichtingen?
3. Hoe wordt de vergewisplicht geïnterpreteerd en toegepast en waar(over) zou meer toelichting nodig zijn?
4. Hoe zijn het V&G-plan en de vergewisplicht beter bekend te maken bij opdrachtgevers en aannemers, en is duidelijk te maken wat er van hen verwacht wordt?

Hieronder zijn deze ideeën kort uitgewerkt.

Een mogelijke onderzoeksrichting is onderzoeken hoe andere Europese landen de Europese richtlijnen voor de bouwsector hebben vormgegeven en hoe ze deze uitwerken in de praktijk. Daarbij zouden we ook willen onderzoeken welk effect een andere invulling van de richtlijnen heeft op de veiligheid op de bouwplaats. Om deze richtlijn inhoudelijk te verduidelijken is een leidraad geschreven onder verantwoordelijkheid van de Europese Commissie. Hierin staan voorbeelden van BTO-keuzen en de manier waarop de vergewisplicht kan worden ingevuld. Dit document is volgens de NLA niet echt bekend bij Nederlandse partijen. Daarnaast hebben zowel de Arbo-professionals als de NLA aangegeven dat in andere Europese landen (Spanje en Engeland zijn daarbij genoemd) de invulling of uitwerking van de Europese richtlijn beter is geregeld (bijvoorbeeld door de lengte van de keten te beperken).

Een tweede onderzoeksrichting, waarbij deze eerste richting (deels) geïntegreerd kan worden is een onderzoek naar wat nodig is om het V&G-plan daadwerkelijk bij te laten dragen aan meer arbeidsveiligheid in de bouwketen. Dit onderzoek kan zich richten op meer in detail (en met meer opdrachtgevers en aannemers) uitzoeken waar de problemen met het V&G-plan zitten en wat mogelijke oplossingsrichtingen kunnen zijn. Dit kan bijvoorbeeld kwantitatief, door middel van een vragenlijst onderzoek, of kwalitatief door middel van focusgroepen of interviews. Hierbij kan dus eventueel ook goede praktijken uit het buitenland worden betrokken.

Een derde onderzoeksrichting betreft hoe opdrachtgevers de vergewisplicht interpreteren en toepassen. Uit dit onderzoek blijkt dat kennis over de vergewisplicht beperkt is. Om een kwantitatief beeld te krijgen van de uitdagingen bij de toepassing van de vergewisplicht en de kennis over deze verplichting kan via een vragenlijstonderzoek een groot aantal opdrachtgevers in de Nederlandse bouwsector bereikt worden. Dit kan vervolgens een richting geven aan waar bijvoorbeeld meer toelichting of informatie voor opdrachtgevers gewenst is.

Tot slot is mogelijke onderzoeksrichting het onderzoeken hoe het V&G-plan en de vergewisplicht wél bij opdrachtgevers (en aannemers) bekend kan worden, waarbij het dan ook van belang is dat ze gaan begrijpen wat ze dan concreet moeten doen. Bijvoorbeeld hoe een communicatiestrategie eruit kan zien (welke kanalen, welk soort informatie, op welke manier, etc.). Voor dit onderzoek lijkt er vooral een rol te liggen bij de wetgever en de brancheorganisaties.

Deze onderzoeksrichtingen liggen alle vier in zekere mate in het verlengde van elkaar, en kunnen ook gezien worden als een groter geheel met diverse 'werkpakketten', waarin kennisontwikkeling, kennisdeling en kennisimplementatie worden verbonden. We zien hier rollen voor het ministerie van SZW, de NLA en bijvoorbeeld een organisatie als Vollandis, en ook het RIVM kan hieraan bijdragen.

Bijlage 1: Interviewvragen ketenpartijen

De vragen die *niet* aan alle partijen zijn gesteld, hebben een tekenje:

- Als de vraag gesteld is aan de onderaannemer: *
- Als de vraag gesteld is aan de hoofdaannemer: ^
- Als de vraag gesteld is aan de opdrachtgever: x

Als geen van deze tekens achter een vraag staan dan zijn ze aan alle drie de partijen gesteld.

Introductie

Het interview duurt maximaal een uur, wordt opgenomen en uitgeschreven, kort iets over de interviewer, vertellen wat deelnemer kan verwachten, informed consent tekenen.

- Wat is uw achtergrond? Denk daarbij aan functie, werkervaring en uw huidige werkgever.
- Kunt u een korte omschrijving geven van het bouwproject en uw rol/functie in dit bouwproject?
- Hoe lang bent u betrokken bij dit bouwproject? Met welke partijen heeft u te maken tijdens het bouwproces van dit project?

Arbeidsveiligheid

- Wat heeft u nodig om veilig te kunnen werken in de keten?*^
- Wat is uw rol bij arbeidsveiligheid in de bouwketen?
- Voor welke zaken omtrent arbeidsveiligheid bent u dan verantwoordelijk in dit project?
- Kunt u een voorbeeld geven hoe er bij dit bouwproject veilig wordt gewerkt? Wat was daarvoor nodig?
- Kunt u een voorbeeld geven hoe er bij dit bouwproject minder veilig wordt gewerkt? Hoe komt dit?
- Wat doe als je een onveilige situatie tegenkomt in dit project? Wat doe je dan? Naar wie ga je toe? Wie is er verantwoordelijk voor dat het opgepakt wordt?*^

V&G plan – algemeen

- Weet u wat een V&G plan is?*^
- Wat vindt u van een V&G plan?
- Wat is volgens u de relatie tussen het V&G plan en arbeidsveiligheid?
- Helpt het V&G plan om in een project *samen* veiliger te werken?

V&G plan – dit project

- Kent u het V&G plan dat bij dit bouwproject hoort?
- Heeft u bijgedragen aan het V&G plan, waarom wel/niet?
- Wie is verantwoordelijk voor het V&G plan in dit project?^
- Is het V&G plan voor dit project dynamisch? Oftewel: wordt het aangepast als blijkt dat dat nodig is?^x
- Wat zijn de opbrengsten en/of knelpunten van het V&G plan voor dit project?

Vergewisplicht

- Weet u wat de vergewisplicht is/inhoudt?^x

- Hoe gaat het eigenlijk in de praktijk, dat vergewissen? Heb je daar als hoofdaannemer ook een rol in? Hoe is dat in project gegaan?^
- Hoe gaat het eigenlijk in de praktijk, dat vergewissen?×
- Wat vindt u van de vergewisplicht?^×

Afsluiting

Wat is uw gouden tip voor het verbeteren van arbeidsveiligheid in de bouwketen?